

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻՒ Գ. — ՇՐՋԱՆ ԺՁ. 1883

ՏԱՐԻ ԺՁ. ՄԱՐՏ 31

ԱՌԱՔԻՆՆԻ ՄԱՐԴԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ.

Առաքինութիւնը մի դատարկ ծայն չէ, ինչպէս որ մի բանի ծայնը դուրս է գալիս մարդս իւր կեանքի մէջը կարող է դործով կատարել, որչափ եւս որ սխալուէր եւս եւ շատ ու շատ տեղ ոտը քարի կպչէր, բայց եւ այնպէս կարող է նա այն բանի յետնից ընկնել, ինչ որ Աստուծային է. եւ ինչ բանի որ խելօքի խելքը չէ հասնում, այն բանը մարդս կատարումէ դործով մանկական պարզ սրտովն:

Շէնքէ

Երբ որ պատմութեան գրքերը քաց եմ անում ու կարգում, որ աւելի պարզ կարողանամ հասկանալ Աստուծոյ տեսչութիւնն ու տնօրէնութիւնները մարդկային ազգի ունեցած կեանքից ու նորա գլխին եկածներէից, եթէ մի կողմից պատահում են ինձ այնպիսի անպիտան օրինակներ, որ մարդոց անձնասիրութիւնն ու անգլխութիւնը անբան անասունի, կամ վայրենի կատաղի գազանի անասնութեանն ու գազանութեանն եմ հասած տեսնում, կամ թէ յայտնի կերպով երեւումէ ինձ, որ նորանց մէջն աշխարհակալութեան ու բռնակալութեան հոգի է միայն եղել միւս կողմիցն եւս կարգալով չեմ կշտանում այն պատուական մարդոց կեանքն ու արած յաւ լաւ գործերն, որոնց մէջ պարզ ու պայծառ կերպով երեւումէ իրանց խառն

տուժիւնն ու առաքինութիւնն եւ որով իրանց դարի մարդկանցից շատ բարձր են եղել, կարծես մահկանացու մարդիկ չեն եղել՝ աշխարհիս վրայ իրանց թողած քաղցր ու անմահ յիշատակովն, որ մարդիս սրտին չափազանց զիւր է գալի. այդպիսի մարդիկը պայծառ աստղերի պէս փայլել են մինչեւ անգամ շատ մուխն օրերին: Այս ասածս ինձ համար ապացոյց է, որ մարդիս մէջ այն, ինչ որ աստուածային է, յաւիտեան չէ մեռնում, չէ ոչնչանում բոլորովին ու միշտ՝ մինչեւ անգամ ամբողջ ազգերի սաստիկ ընկած միջոցին՝ իւր յաջողութիւններն է ունենում, իրան ճանապարհը բաց անում ու յառաջ տանում: Թագաւորական թագի հասած աշխարհակալների ու բռնաւորների անունները կամ մոռացուել են, կամ զգուանքով են յիշվում, բայց արդարոց յիշատակը միշտ մնում է եւ օրհնութիւնով են բերան բերում, թէ եւ շատ հարիւր տարիներով մեզանից առաջ ապրած լինին:

Բայց մի բանն է միայն մեզ զարմացնում —, մեզանից շատ հեռու ժամանակների ու երկիրների պատմութիւնն եւս մի եւ նոյն վկայութիւնն է տալի մեզ —, որ մարդոց մէջ այս ամենազնիւ հոգիները՝ որչափ որ ազնիւ են եղել, նոյնչափ եւս ամենաբազմաւոր մարդիկը չեն եղել այս աշխարհիս երեսին: Կարելի է ասել, որ ամեն տեղ այդպիսի մարդիկը կամ շատ աղքատութիւնով, նեղութիւններով, սրտի մեծ մեծ ցաւերով ու սաստիկ հոգսերի մէջն են իրանց կեանքն անց կացրել, կամ անպատուութիւններ ու զրկանքներ են քաշել, կամ մինչեւ անգամ հալածուել են իրանց ժամանակի մարդիկներից: Շատերն իրանց կեանքը փերձացրել են արիւն թափելով, կամ ուրիշ զարհուրելի տանջանքներ քաշելով: — Երկու, երեք օրինակ որ տանք՝ հերիք է, որ ասածիս ճշմարտութիւնը հաստատուի:

Հին ու շատ լուսաւորուած Յունաց ազգի մէջ գտնուած մեք Արիստոթէլի պէս մի մարդ, որ իւր ճշմարտասիրութիւնովն ու իւր հայրենիքին արած մեծ ծառայութիւններովն անուանի մի անձն էր. բայց լա՛ն կեանք ունեցաւ արդեօք նա. ո՛չ, իւր հակառակորդների նախանձը նորան դուրս անել տուեց Աթէնքից, աքսորուեցաւ նա ու ամբիներ անց կենալուց յետոյ՝ օտարութեան թշուառութիւններից հաղիւ ազատուեց ու յետ դարձաւ կրկին իւր ծնած քաղաքն: Մի աւելի երեւելի մարդ եւս,

էր հեղութիւնով ու սիրով, որ ունէր մարդոց վրայ, որոյ բերանից թափվումէր Աստուծոյ խմաստութիւնը, անօրէնների կարգումը համարուեց ու չարագործների մահովը մեռաւ Գողգոթայումը խաչի վերայ: Եւ ինչպէս զարհուրելի կերպով կատարուեց իւր մարգարէութիւնը հաղարաւոր իւր հետեւողների վերայ: Ո՞վ կարող է համարել այն անթիւ բաղմոնութիւնը քրիստոնէից, որ տեսակ տեսակ տանջանքներով մեռան ու սպանուեցան՝ վկայելով ճշմարտութեան՝ Հռոմայեցւոյ կայսերաց հալածանքների ժամանակներից սկսած ու հաւատոյ սարսափելի պատերազմների միջոցին Սպանիայում, Անգլիայում, Գաղղիայում ու Եւրոպայի ուրիշ տեղերումն եւ մինչեւ նոր ժամանակները:

Արդարը շատ պիտի քաշի: Այս նեղութիւններն, որ պիտի քաշեն, ամեն ժամանակ մարդոց կրօնամոլ կուրութիւնից կամ անգթութիւնից յառաջ չէ գալիս միայն, այլ շատ անգամ Աստուածանից մեղ համար սահմանուած մեր գլխին գալու բաների ներգործութիւնն եւս է: Մարդոց դատողութիւնով՝ աւելի առաքինիների մի՞ճակը շատ անգամ ամենադառն է լինում, իսկ ընդհակառակն շատ խորամանկ չարագործը լող է տալի բաղդաւորութեան մեծ ջրերի մէջը:

Այստեղ մի սրտաշարժ բան է միտքս գալիս. մի գիւղում՝ փողոցի այս ու այն երեսը՝ մին մինի հանդէպը ու մինը միւսին բոլորովին աննման տուններ կային. մինը գեղեցիկ տուն էր ու մի հարուստ գեղացու էր, իսկ միւսը՝ խարխուլ՝ յարգով ծածկած մի անպէտք խրճիթ էր: Երկրորդ տան մէջ բնակվումէր մի աղքատ աչրի կին իւր մին ու ճար աղջկայ հետ: Մայրը քանի տարի էր, որ անկողինք էր ընկած ու տեղից վեր կենալ չէր կարողանում ու մինչեւ իւր մահն աղջիկն ամեն կերպ խնամք էր տանում խեղճ հիւանդին իբրեւ իւր մօրն, որին սրտանց սիրումէր եւ որից իւր կեանքն անգամ չէր խնայիլ. իւր քաշած ոչ մի նեղութիւնն աչրին չէր գալիս միայն թէ իւր մօրն ամեն կերպ պահպանած լինի ու նորա մի խօսքը՝ երկու արած չլինի: Այս օրիորդը մի հրեշտակ էր իւր մարմուռ հոգւովն ու իւր օրդիական պարտականութիւնը լաւ ճանաչելու եւ ամենայն հաւատարմութեամբ կատարելու կողմանէ: Իւր մատաղ հասակի ամենայն զուարճութիւններիցն ամենայն ուրախութեամբ ինքն իրան զըր-

կումէր. շատ ու շատ բաներից կարօտ էր մնում: ամբողջ օրերն անց էր կացնում առանց՝ համարեալ թէ՛ տեղից վեր կենալու ու գիշերները լուսացնումէր բանի վրայ. քունն աչքիցը կտրումէր, ինչ է որ իւր սիրեկան հիւանդի դեղերի (ճարերի) ու երբեմն երբեմն սիրտն ուղած մի համով բանի համաք եւս փող կարողանայ աշխատել. առանց գանգատելու համբերում, տանումէր իւր մօր ամենակծու խօսքերն ու սաստիկ սրտի կպչող վարմունքը — եւ միայն աղօթքի մէջ էր գտնում որտի թեթեւութիւն որպէս եւ իւր բոլորովին կարողութիւնից ընկած մարմնին՝ ոյժ ու զօրութիւն: Բայց երբ որ մայրը վախճանուեց, ինքն ընկաւ տեղեր: Սրից օր հալուելով, ոչ ոք չունենալով, որ սիրտն իւր վրայ ցաւի ու խնամք տանի իրան, շատի չգնաց, աղքատութիւնն ու հիւանդութիւնը այլ եւս չթողին նորան աչք բաց անելու, որ առողջութեան երես տեսնի, տեղիցը վեր կենայ. էն պարկեղն էր, որ պարկեց մինչեւ իւր մահն. բայց հոգին աւանդելու միջոցին, խաչեց ձեռքերը սրտին ու կարծես, պայծառացած կերպարանքով աչքերը ձգեց դէպ ի երկինքը՝ բոլորովին գոհ ու խոնարհ սրտով ու իւր հնազանդութիւնը ցոյց տալով Աստուծոյ ամենասուրբ կամքին, որ այդպիսի կեանք ու այդպիսի մահ էր կամեցել իրան: — Այս միջոցին հարուստ հօրեւանն (գրացին) իւր ղեղիս կեանքն էր անց կացնում: Նորա ընդարձակ հոգերը, նորա մեծ մեծ հօտերը՝ նորան ամեն միջոցները տալիս էին ամենաշուայլ կեանք անց կացնելու եւ ամեն վայելչութիւն քաշելու համար: Բաց ի գորանից մեծ անուն ու պատիւ ունէր նա իւր հասարակութեանը մէջ եւ չորս կողմն եղած տեղերումը, թէեւ ամենայն մարդ գիտէր, որ մի մօլի, մի անպիտան մարդ էր: Նորա մասին այնպիսի վատ վատ բաներ էին ասում որ, եթէ նորա անպիտան արարմունքները բացուէին, յայտնուէին, նորա տեղը՝ պատժարանն էր: Մեռաւ նա առանց մի ցաւ, մի հիւանդութիւն քաշելու եւ ամենեւին վրայից չէր երեւում մի նշան, որ ցոյց տար թէ՛ իւր արածների վրայ խղճմտանքը տանջումէ, կամ փոշիմանութիւն ու զղջում՝ կայ սրտումն. նորա մահն յանկարծ պատահեցաւ. ձիւց ընկնելն ու հոգին փչելը մին եղաւ, եւ՝ ճիշտ մի եւ նոյն ժամին, յորում՝ մեռաւ այն պատուական աղջկին աղքատիկ ու յարգով ծածկած՝ հնացած ու խարխուլ տնակի մէջ: Եթեւ մեռելն եւս նոյն օրը թա-

ղեցին: Հարուստի տունը եկել, լցուել էին մեծ բազմութիւն, որը՝ մօտ տեղերից, որը՝ հեռուներից՝ եւ ահագին բազմութիւնով տարան գերեզմանատուն: Բայց երբ որ կատարեալ քրիստոնեայ խեղճ աղջկայ դագաղն էին դուրս բերում, նորան ճանապարհ ձգողները հաղիւ մի քանի մարդիկ էին, որ այն եւս քրիստոնէական պարտականութիւն կատարելու համար էին միայն եկած՝ գտնուած: Աղքատն՝ աղքատիան՝ բարեկամ ունի՞ որ. փոխ աշխարհ: Այժմ նոքա՝ իրբեւ հարեւաններ՝ հողի տակն եւս մին մինից հեռու չեն պարկած, այնտեղ եւս մօտ են, հարեւան են. հարուստի գերեզմանի վրայ պոսպոնմէ ոսկէտառ տապանագիրը մառմառի մահարձանի վրայ. իսկ նորա հարեւան աղջկայ գերեզմանի վրայ բարձրացած հողը՝ կոխ տալով՝ հաւասարուել է գետնի հետ ու էլ չէ երեւում, — խեղճ մեռելին էլ ո՛վ է միտք բերողը — , մի խղճմտանք անող եւս չեղաւ, որ նորա գերեզմանի վրայ գօնէ մի ծաղիկ ցանի՝ (անկի):

Ճշմարտան ասեմ. մարդ որ այսպիսի բաներ տեսնումէ, երբեմն սիրտը կասկած է ընկնում թէ՛ Աստուծոյ արդարութիւն կայ արդեօք: Եւ ողորդ առաքինութիւնը աշխարհիս երեսին պաշտպանութիւն չէ գտնում, աչքից ընկած մի բանի նման, կամ անտէր՝ անտիրական մի որբի նման, որի երեսին մոխի տուողը չկայ, դէս ու գէն պէտք է քարշ գայ՝ անտուն՝ անտեղ՝ անպատիւ ու արհամարհուած, մինչդեռ մօլութիւնն ու մօլի մարդը շատ անգամ՝ ոսկու եւ պատիւների մէջ լո՛ղ պիտի տայ: Մի՞թէ ամեն մի քաջասիրտ պատերազմն, որ անումէ առաքինի մարդն իւր հոգին յստակ պահելու համար, ամեն մի զոհարեութիւն, որ յանձն է առնում՝ մարտը ու սուրբ գործի համար, յաւիտենական ու արդար Ռատաւորի առաջին կշիռ ու գին չունի: Դեռ երկաթի ժամանակ պիտի դարմացած մնանք, որ շատ մարդիկ, այդպիսի հետեւանքներ տեսնելով, կեղտոտ ու մեղքերի ճանապարհով բաղդաւորութեան հասնելն շատ աւելի բարձր են համարում քան թէ քաջ ու աղնիւ սիրտ ունենալով՝ աղքատ ու կարօտ ապրելն ու մարդոց շարքումը, կարծես, չհամարուին ու չյիշուին:

Մարդիս շատ դառն վիճակից ու բաղդի մեղ վրայ շատ ծուռ աչքով մոխի տալուց շատ անգամ՝ յառաջացած այսպիսի հարցումներին պատասխան գտնելու եւ տալու շատ չտարակու-

սիլ Քրիստոսի աշակերտն: Նա իւր Փրկչի խօսքերիցը գիտէ, որ
 ...-ին-ն' Տիւր արաբներ-ն է Տիւր, ու Տիւր-ն-ն'
 Տիւր-ն, ինչու նոյն հասարակաց նիւոյն-ն-ն էր ևս
 ինչ Ասոր-ն' նոյն յաւիտեանս արարած Ասոր-ն-ն ու
 Տիւր-ն, ինչու Տիւր զար-ն-ն ինչ-ն-ն էր ևս արարած-ն:

Անոր ամենայն ու ամենալաւ ջանքի նպատակն, որից ամենե-
 լին չպիտի հեռանանք, մարդկային ազգի աչքի առաջին դրած
 է, որ է՝ հոգեւոր եւ բարոյական կատարելութեան հասնել:
 Մարդկային ազգի ամբողջ պատմութիւնը՝ հազարաւոր տարի-
 ներից սկսած, ամենաերեւելի մարդոց իմաստութիւնն, որ աշ-
 խարհիս երեսին ապրել են երբ եւ իցէ, աստուածային յայտ-
 նութիւնն Քրիստոս, որ ծառայի կերպարանքով աշխարհիս մէջ
 ման եկաւ, մարդիս սրտի մէջ երբեք չլռող խղճմտանքի ձայնը,
 ամենայն արարածների անկերջ ներդաշնակութիւնը — ամեն
 բան, այս ամենն եւս միաձայն մեզ ասում են թէ՝ մարդկային
 ազգի զաւակներ՝ այնպէս կատարեալ պիտի լինէք, ինչպէս որ
 ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է: Աւ ինչ որ բոլոր մահկանա-
 ցու մարդկային ազգի գերագոյն նպատակն է, այդ բանի մէջ
 իւր կողմանէ ամեն մի մարդ եւս պիտի իւր մասն ունենայ, որ
 արժանանայ Աստուծոյ որդի լինելու: Պատճառ որ, քանի որ
 մեր հոգոյ մաքրութիւնն աւելի կատարեալ է լինում եւ քանի
 որ աւելի պարզ ու յստակ է լինում մեր մէջ ճանաչումն այն
 ամեն բանի, ինչ որ աստուածային է, այնչափ աւելի ենք մօտե-
 նում՝ երանելի հաղորդակցութեան մեր երկնաւոր Հօր հետ:
 Կատարելութեան ամենաբարձր աստիճանն՝ բոլոր աշխարհիս
 արարածների օրէնքին համեմատ՝ պիտի լինի նաեւ երջանկու-
 թեան գերագոյն աստիճանն:

Բայց այս աշխարհիս Բաղրամ-ն-ն ու Երջանի-ն-ն՝ իրանց
 ինչութեանը (ինչ լինելու) կողմանէ բոլորովին տարբեր բաներ
 են: Աշխարհիս բազմաւորութիւնն՝ լաւ ապրելն է, որ լինում է
 աշխարհիս բարիքները վայելելով: Լաւ օրեր ունենալու հասնել
 կարող է մարդս՝ նաեւ առանց իւր խղճմտանքին հարցնելու՝ եր-
 բեմն միայն իւր խելքը յաջողակ ու վարպետ կերպով բանեցնե-
 լով: Երբեմն պատահում է եւս է մեզ լաւ օրեր տեսնել՝ արդէն
 այնպիսի տան զաւակ մեր ծնելովը, կամ ժառանգ լինելովը, որ
 բազմաւորութեան ծոցի, գրկի մէջն ենք ընկնում: Բայց այս

աշխարհային բաղդաւորութիւնը մեր մարմնաւոր կեանքը լաւ անց կացնելու համար է միայն պէտք գալիս. մի ներքին բաւականութիւն, որով մեր հոգին դո՛հ եւ ուրախ լինի, չէ կարող տալ մեզ. աւելի վառն այն է, որ մեզ իրանից բարձրացնելու, բարոյակոմն բանական ու հոգեւոր բարձրութեան հասցնելու բոլորովին անկարող է: Այս որ այսպէս է. բայց եւս աւելի վառն այն է որ, եթէ մարդս աշխարհային բաղդաւորութեան է հասնել, իւր խղճմտանքի դէմ՝ մեղանշելով, այն ժամանակ մեք՝ բարոյապէս ու հոգեւորապէս բարձրանալու տեղը՝ աւելի եւ աւելի ցածանումներ. պատճառ որ մեզք գործսդը՝ շատ հեշտ կերպով մեղքի ծառայ է դառնում. բայց ի սորանից՝ այս եւս պիտի ասենք, որ աշխարհիս երեսին մեր ունեցած բաղդաւորութիւնն անհաստատ է, ջուրի ալիքների է նման. այսօր մահկանացու մարդին փառքով ու պատուով կլցնի, կզարգարի, կփառաւորեցնի. վաղն՝ ամեն բան ջուրի ալիքի նման մի քարի կը զարկուի ու կփշրուի: Ատառ, հարստութիւն, լաւ կեանք անց կացնելն միշտ անհաստատ ու փոփոխական բաներ են. ու հազար մարդից մինն հազիւ է վիճակուած այդ ցանկալի բաներն ունենալ ու վայելել այնպէս, որ ասի թէ՝ ամենայն բանով լի եմ ոչ մի բան պակաս չէ ինձ: Այս պատճառով անկարելի է, որ մեր կեանքի նպատակը՝ աշխարհիս բաղդաւորութեան մէջը լինի. եթէ չէ, Աստուած ամեն մի մարդի՝ առանց զանազանելու՝ բաղդաւորութեան հաւասար բաժին տուած կլինէր. ինչու որ ամենքս եւս հաւասար իրաւունք ունեցող Աստուծոյ զաւակներ ենք:

Բոլորովին ուրիշ բան է երջանկութիւնն, որ աշխարհիս Փրկիչը նոցա է խոստանում, որ մաքուր սիրտ ունին, որ հեզ են ու խոնարհ սրտով: Այս աստուածային բարեբաղդութիւնն, որ առաքինի մահկանացու մարդիկը արդէն այս կեանքում զգում են ու իրանց սիրտն իրանց վկայումէ այդ մասին, արտաքին հանգամանքներից կախում չունի. մարդս լիութեան մէջ ապրի՝ թէ նեղութեան ու աղքատութեան մէջ բոլոր իւր կեանքն անց կացնի, բարձր ու պատուաւոր տեղ ու դիրք ունենայ՝ թէ ամենահասարակ մարդն լինի, առողջ ապրի՝ թէ տկարութիւնով իւր կեանքն անց կացնի, սարսափելի տանջանքների մէջ մեռնի՝ թէ խաղաղ ու հանգարտ կերպով հոգին փչի, այս ու այսպիսի ար-

տաքին հանգամանքներից ամենեւին կախում չունի տատուածային բարեբաղդութեան, կամ երջանկութեան զգացումը: Այս ամենամաքուր բաղդաւորութիւնն, որոյ մէջն է եւ յաւիտենական կեանքի ապահովութիւնն ու երաշխաւորութիւնը, միշտ յաղթութեան գին ու վարձն է նոցա, որ հաստատուն կերպով ու անդադար ետեւից են ընկնում ձեռք բերելու այն մարգարիտն, որ Քրիստոս իւր առած գեղեցիկ առաւելուն Աստուծոյ արքայութիւնն էր հասկանում ու այդ անունը տալի: Այս պատուական մարգարիտն գեռ եւս այս կեանքումս չենք կարող բոլորովին ձեռք բերած լինել եւ ունենալ, այլ դորա ետեւից պիտի ընկնենք ձեռք բերելու, ունենալու. պատճառ որ մահկանացուների մէջ ո՞վ է բոլորովին կատարեալը: Կամ որո՞յ ճանաչումն, գիտութիւնն ու առաքինութիւնը թերի ու անկատար բան չէ, քանի որ այս աշխարհումս է ապրում: — Հա՛, ուղիղ սրտով արած պատերազմն առաքինութեան ու ճշմարտութեան համար արդէն մեծ եւ սուրբ նշանակութիւն ունի, թէեւ մեր մարդկային բնութեան տկարութիւններից շատ անգամ յաղթուած եւս լինինք: Քաջասիրտ պատերազմողի հոգւոյ մէջն արդէն այս կեանքումս եւս ծագումէ, փայլում ու լուսաւորում երկնային փառքի ճառագայթը. նա զգումէ, որ Աստուծոյ աւելի եւ աւելի մօտենումէ, թէ Աստուծոյ որդի լինելու օրհնութիւնն՝ քանի գնումէ՝ աւելի եւ աւելի զօրեղ կերպով է իւր սրտի ու կեանքի մէջը ծաւալում. եւ երբ որ իւր մահուան օրը գալիս է, նա ուրախ է լինում, որ իւր երկրաւոր կեանքը՝ յաւիտենական կեանքի համար բոլորովին անպտուղ կերպով անց չկացաւ: Այս աշխարհիցս բաժանուելու միջոցին՝ խոնարհ սրտով կրկնումէ իւր Փրկչի յաղթանակի խօսքը թէ՛ «ամենայն ինչ կատարեալ է. Հայր, Քո ձեռքդ եմ աւանդում իմ հոգիս»:

Այլ որ մարդկութեան աւելի ազնիւ նպատակների համար քաջած աշխատութիւնի ուրախացնող զգացմունքն ունի եւ զգացել է թէ Աստուծոյ հետ միանումէ, այն մարդը յօժար սրտով կհրաժարուի աշխարհիս՝ մեզ խաբող բարիքներից՝ գանձից, որոց հետ շատ ցաւեր եւս կան: Նա գիտէ որ, եթէ աստուածային իմաստութիւնը հարկաւոր համարէր այդպիսի բարիք ու գանձ իրան պարգեւելու, իւր ստեղծողի ձեռքին դժուար չէր, վաղուց ունեցած կլինէր: Բայց Աստուած ուրիշ կերպ էր կամե-

ցել անօրինել՝ ու այն էր բարին: Կարելի է որ երկրաւոր հարբա-
տութիւնն, ամենայն բարիքով լցուած լինելն աւելի արգելք
կլինէր, քան թէ կօզնէր իւր ջանքին ու ձգտումին առաքինու-
թեան ու ճշմարտութեան համար՝ ու կյառաջացնէր կարելի է
որ ինքն իւր ազնիւ ջանքին մէջ յետոյ կտկարանար, կծուլանար,
կթուլանար՝ ու իւր լուրջ աշխատութեանը համար կանպէտքա-
նար: Նա՛ լաւ ապրելով ու վայելչութիւններ քաշելով՝ երբէք
չէր կարող իւր անմահ հոգւոյ համար, ու իւր նման մարդոց հա-
մար այն երջանկութիւն բերող՝ շահն ունենալ, որ ունեցաւ ու
գտաւ կեանքի փշոտ ու նեղ ճանապարհի վրայ: Մեր վատ օրի
մէջ լինելն անգամ, մեր ժողովրդից չճանաչուիլն, նախատուիլն
ու անարգութիւն անգամ, մեր հալածուիլն ու բանտերի մէջ տան-
ջուիլն անգամ՝ ճշմարտութեան վրայ, պատերազմիկի համար
շատ անգամ Աստուծոյ հրեշտակներ են դարձել, որ նորան խթան
են եղել միշտ աւելի եւ աւելի հաստատ մնալու՝ եւ իւր անձը
յաղթելու մէջ միշտ աւելի փառաւոր յաղթութիւն անելու յա-
ջողութիւն են տուել: Անբաղդութիւն ասած բանդ ազնիւ քրիս-
տոնէի համար մաքրող հուր է աստուածային, որոյ մէջ իւր զօ-
րութիւնը աւելի զօրանումէ ու հաստատվում:

Աստուածային մի աներեւոյթ առաջնորդութիւն ու տեսչու-
թիւն կայ ամենայն մարդոց վիճակի մէջ, նոցա գլխին եկած բա-
ների մէջ: Բաղդաւորութեան, կամ անբաղդութեան արտաքին
երեւոյթը շատ քիչ կապտահի, որ մարդիս սրտի խորքի մէջ էլածի
մասին մի ուղիղ հետեւանք դուրս հանելու տանի մեզ անխոտոր:
Շատ անգամ չարաչար սխալվումներ, երբ որ մի մահկանացուի
արժանաւորութիւնը չափումներ բազմութեան՝ նորա մասին
խօսած՝ գովեստներով, կամ նորա վրայ վատ խօսածներից, նո-
րան հաւանելուցը, կամ չհաւանելուց, հասարակութեան մէջ
նորա բռնած պատուաւոր տեղից ու գիրքից, կամ՝ նորա ունե-
ցած մեծ հարստութիւնովն: Աւելի ու շատ աւելի սխալուած
կլինէինք, երբ որ մեր զուարճութիւնները, խնձոյքներ ու տօ-
ներ կատարելը սրտի ուրախութեան նշաններ համարելու լինե-
լիք: Նրկրիս մէջ այնպիսի խոր տեղեր կան, ուր որ հսկայական
ուժեր են բնակում, որոց գործ կատարելու տեղն երբէք չէ կա-
րող տեսնել մահկանացու մարդի աչքը, այսպէս եւս մարդկա-
յին սրտի մէջ կան խոր տեղեր, որոց մէջ նայելու համար մար-

գիտ աչքը անդօր է ու տեսնել չէ կարող, եւ ոչ աշխարհքը մի կարծիքի գալ կարող է, եւ ուր որ միայն երկնային ամենագիտութիւնն ու արդարութիւնն են իշխում: Այստեղ աղբիւրների խոխոջելու ձայներ է գալիս, — ու՛յ է խմանում — , ամենագառն անէծքներ են թափուելու՝ թէ՞ ուրախութիւն բերող՝ օրհնութիւն են, թէեւ հողի մակերւոյթը (երեսը), որ մեր աչքին է ընկնում, մի ծաղկած դաշտի նման լինի, կամ թէ ամայի անապատի: Այ մի բան այնպէս սաստիկ չէ տանջում մարդիս, ինչպէս որ խղճմտանքի մեղ տուած չարչարանքն՝ ոչ մի բան այնպէս մեղ երջանիկ չէ անում, ինչպէս որ խղճմտանքի անլրգով խաղաղութիւնն ու հանգստութիւնը:

Ատուած է իշխանն աշխարհիս, նորա ձեռքին է ամեն բան. նա է տնօրինում ու սահմանել է թէ՛ բնութեան մէջ եւ թէ՛ մարդկային աշխարհի մէջ, որ նոցա ամենագնիւ ու ծաղկեալ դրութիւնը միմեանց հակառակ դօրութիւնների իրար հետ կռուելովը յառաջ գայ: Այ մի երեւելի բան, ոչ մի բան, որ արժանի է բանական մարդի արժանաւորութեանն, յառաջ չէ եկել երբէք՝ առանց մարդոց տաժանելի ջանքերի ու աշխատութիւնների թէ՛ մօքով՝ թէ՛ զգացմունքով. ուղումեմ ասել թէ՛ որքան խելք են թափել, միտք մաշել, որքան արիւն պղտորել, կամ փշաքրել, մինչեւ որ կարողացել են մի մեծ ու բանական մարդիս արժանի մի բան, մի գործ գլուխ բերել, եւ այս մարդիկը հառարակ մարդիկ չեն եղել, այլ աստուածային կոչումն են ունեցել ու սուրբ սիրտ: Աւելի նեղ շրջանների մէջն անգամ, մինչեւ անգամ ընտանեկան կեանքի մէջ քիչ ջանք. քիչ աշխատութիւն, քիչ հոգացողութիւն, քիչ զոհաբերութիւն պէտք չէ տան հօր ու մօր կողմից, որ խաղաղութիւն, սէր, բարի վարք, մարդավարութիւն պահուի տանը մէջ հաստատուն կերպով ու մատաղ սերունդը կրթուի ու մեծանայ ամենամաքուր բաղդաւորութիւն վայելելու համար: Այսպիսի ջանք, աշխատութիւն ու զոհաբերութիւն մի բարի գործի համար, մինչանաւոր գործի համար, ուր որ կայ, որքան դժուարութիւններ եւս որ արգելք լինին, որքան էլ անյաղթելի որ երեւին այդ դժուարութիւններն, ժամանակի վատ բերմունքն եւս վրան գալով, որքան էլ ընդդէմ լինին ու թշնամարար ներգործեն, նաւի յաջող ընթացքը արգելող, խանգարող ու վառնակել սպառնացող ծովի

միրիկի ու կատաղի ալիքների նման, բայց եւ այնպէս քրիստոնէական հաւատը միշտ աւելի բարձր ու գերազանց զօրութիւն է ցոյց տալիս իրան: Ո՛վ որ իւր յոյսն Աստուծոյ վրայ է դրել, ո՛վ որ նորան է ապաւինել, նա Աստուծոյ բարեկամն է եւ իւր սրտի մէջը կրում է այն ապահով զէնքն, որով վերջը վերջը յաջողութիւնը պիտի իւր կողմը լինի:

Եթէ առաքինութեան գործը շատ անգամ եւս խիղջն չէ յաջողում, կամ թէ մարգիտ կեանքն իւր շատ ու շատ հոգսերն՝ նեղութիւններն ունի ու միանգամայն շատ կարճ է կատարեալ յաղթութիւն անելու համար, բայց քրիստոնեայն գիտէ, որ Բէ-բէլան Տալէլ-ը յետոյ մի յաւիտեական կեանք է: Իւր յոյսն է աւսում նորան այս մասին, իսկ իւր երկնաւոր Աստուծոյն ու Փրկիչը նոյնն ամենապարզ կերպով յայտնել է նորան: Ինչի՞ համար ուրեմն պիտի տրամենք, որ մենք այս աշխարհումս տկար տրամենք ենք, երբ որ համոզուած ենք թէ՛ յաւիտեական կեանքն այն ժամանակն է սկսում, երբ որ ժամանակաւոր կեանքը վերջանում է: Ինչի՞ համար պիտի անմխիթար լանք մեր սննդած կորուստների ու մեր գլխին եկած փորձանքների վրայ, երբ որ մեր Աւետարանիցն իմացել ենք թէ՛ որոնք որ Աստուած են սիրում, ամեն բան նոցա բարւոյն պիտի ծառայի, եւ թէ այս ժամանակիս չարչարանքները չեն արժիլ այն փառքին, որ մեզ պիտի յայտնուի:

Թող չարագործը միշտ ուրախանայ, որ իւր ընդունական եւ միայն անմխիթ խաբող չար խորհուրդները, անպիտան մտադրութիւնները կատարվում են: Այն է նորա վարձը: Բայց մեր հաստատունն եւ անդրդուելի հաւատը՝ որ Աստուած մեր երկնաւոր Հայրը մեզ ողորմած է, նորա ողորմութիւնը մեզանից անպակաս է, եւ մեր սրտին ուրախութիւն բերող մեր գիտակցութիւնը, (խղճմտանքովը գիտենալը), որ միշտ Աստուած սիրել ենք եւ ուղիղ բանն ենք արել, առաքելն է մի յաղթանակն է, որ աշխարհիս վրայ ապրող ոչ մի բռնակալի իշխանութիւն ու զօրութիւն եւ ոչ մահն անգամ կարող է ոչնչացնել:

(Թարգմ.)

Գ. Ե. Ա.